

POVIJESNO-TEOLOŠKI SIMPOZIJ U POVODU 500. OBLJETNICE SMRTI BOSANSKE KRALJICE KATARINE

U prostorijama Franjevačke teologije u Sarajevu, održan je 24. i 25. listopada 1978. g. povijesno-teološki simpozij posvećen bosanskoj kraljici Katarini, koja je također bila pripadnica Trećeg reda sv. Franje. Simpozij je organiziran pod pokroviteljstvom franjevačke provincije *Bosne Srebrene*. Rad simpozija otvorio je dr. fra Andrija Zirdum, najzaslužniji čovjek za uspješnu organizaciju ovog znanstvenog skupa. Sudionike je zatim pozdravio provincijal *Bosne Srebrene* prof. fra Alojzije Ištuk. Na simpoziju je prvog dana bilo prisutno 160, a drugoga 110 slušatelja, među kojima i znatan broj znanstvenika i kulturnih radnika izvan crkvenih krugova.

Teme predavanja na simpoziju bile su relativno dosta raznolike. Uz dva predavanja, koja se izravno odnose na kraljicu Katarinu, ostala su posvećena srednjovjekovnoj bosanskoj kulturnoj i konfesionalnoj povijesti, franjevačkoj prisutnosti u BiH u turskom periodu, te djelovanju svjetovnih svećenika u istom razdoblju.

O liku bosanske kraljice Katarine govorio je **dr. Bazilije Pandžić** (Rim): *Povijesni lik bosanske kraljice Katarine, franjevačke trećoredice*. Iz tog smo predavanja saznali da je bosanska kraljica, prije vjenčanja s kraljem Tomašom (1446), napustila patarenstvo i prešla na katoličku vjeru. Nakon smrti njezina muža, novi kralj Stjepan Tomašević (1461–1463) omogućio joj je da ostane na dvoru, jer joj je priznao status kraljice majke. Iza pada Bosne pod Turke, Katarina je prebjegla u Dubrovnik, a odatle je otišla u Rim. Tamo je dobivala pripomoć od papa Pavla II. i Siksta IV. Tu je došla u dodir s franjevcima samostana Aracoeli i postala je članicom Trećeg reda sv. Franje i isticala se uzornim kršćanskim životom. Pred smrt poziva javnog bilježnika da joj napravi oporuku prema pravnim normama. Papu Siksta IV. i njegove nasljednike imenovala je baštinicima bosanskog kraljevstva, ukoliko se njezina djeca ne povrate na katoličku vjeru. Umrla je 25. listopada 1478. i pokopana u crkvi Aracoeli.

Dr. Vlajko Palavestra (etnolog, Sarajevo) svojim predavanjem *Narodna predanja o bjekstvu kraljice Katarine iz Bosne*, ukazuje da se na području BiH mogu uočiti tri kompleksa narodnih predaja o ženama vladarkama, s mnogo zajedničkih motiva, ali i s posebnim karakteristikama: istočna Bosna: o „prokletoj“ Jerini; srednja Bosna: o kraljici Katarini, a na zapadu Bosne o anonimnoj Crnoj kraljici. Autor je svratio pozornost na predaje o kraljici Katarini i njezinom bjekstvu iz Bosne, ali zbog povezanosti srednjobosanskog i krajiškog kompleksa, osvrće se ukratko i na predaje o Crnoj kraljici. Palavestra navodi narodnu tradiciju o kraljici Katarini iz okolice Kraljeve Sutjeske, Kreševa, Fojnice, Zenice, Maglaja, Rame, D. Vakufa. Autor upozorava na nedostatak historijskih podataka o posljednjim danima boravka kraljice Katarine u Bosni, te na nedostatan fond zapisa narodne tradicije koja bi odražavala historijsku stvarnost, kao i oskudne etnološke rasprave. Sjećanje na bosansku kraljicu Katarinu, okićeno arhaičnim motivima, formiralo se, smatra autor, zahvaljujući djelovanju franjevac na tom

području. Svojim aktivnim prisustvom u životu bosanskog stanovništva, posebice katolika, tijekom posljednjih 500 godina, franjevci su svjesno ili nesvjesno, utjecali na predaje kakve su još žive u narodu.

Prof. Đuro Basler (viši kustos Zemaljskog muzeja, Sarajevo): *Katolička crkva u Bosni pod konac srednjeg vijeka*. Autor u svom predavanju govori o crkvenim prilikama neposredno pred pad Bosne. Tek uspostavom vikarije rad franjevaca se u nekoj mjeri konsolidira. Đakovački biskup je samo formalni pastir Bosne, dok sva pitanja rješava franjevački poglavar, pa i ona iz biskupske nadležnosti. Biskupi visočko-srebrenički nisu bili rezidencijalni prelati u strogom smislu riječi. To su već, ako ne po tituli, a ono sigurno po funkciji, apostolski vikari. Basler smatra da je titula visočko-srebreničkog biskupa u pedesetim godinama 15. stoljeća prenesena na franjevačku provinciju. Prilikom svog osnivanja 1517., provincija i provincijal će umjesto stare visočko-srebreničke titule preuzeti historijski titul „bosanski“. S brojem vjernika rastao je i broj franjevaca i njihovih samostana. Zatim se Basler osvrće na karakter pastoralne djelatnosti bosanskih franjevaca, koji se u svojoj aktivnosti više vežu za stanovnike mladih gradova, ali ne zanemaruje ni sela. Posebice je značajno da se nisu izrazitije vezali za feudalce. S obzirom na kulturnu djelatnost franjevci su, pored kralja i malog broja uglednika, glavni mecene umjetnosti.

Dr. Franjo Šanjek (Zagreb): *Bosanski krstjani u drugoj polovici XV. stoljeća*. Autor pokušava rekonstruirati ulogu bosanskih krstjana u drugoj polovici XV. st. u vrijeme raspada njihove crkvene organizacije, najprije upozoravajući na nekoliko značajnih historijskih činjenica iz naznačenog perioda: progon krstjana od strane kralja Tomaša (1459), interes papa Eugena IV. i Pija II. kojeg su pridavali pitanju bosanske hereze, te krstjanima nametnuti dijalog s Rimom.

Autor se posebice osvrće na neke izvore koji nam pomažu da rekonstruiramo naučavanje bosanskih heretika. Franjevac Jakov Markijski u svojoj *Raspravi protiv manihejaca u Bosni*, ubraja bosanske krstjane među pripadnike dualističkog krivovjerja. Franjevac Nikola na sjednici baselskog sabora ukazuje na manihejski karakter bosanskih heretika. Šanjek navodi još nekoliko iskaza iz povijesnih izvora (Moneta iz Cremona, papa Nikola V, Pio II. itd.).

Onog momenta kada je došlo do političkog pritiska na pripadnike „Crkve bosanske“, najveći dio njih odselio je u krajeve hercega Stjepana Vukčića Kosače, drugi su prebjegli na područja pod turskom vlašću, a jedan dio je prešao na pravoslavlje.

Autor kritički analizira neke izvještaje (primjerice Torquemadin) koji su više temeljeni na knjiškim metodama nego na informacijama s terena, a koji nama nakazuju dualistički karakter krstjana, dok se na temelju domaćih izvora ne može uočiti striktni dualizam. Osobitu pažnju autor svraća na tekst oporuke gosta Radina, koja je posebice zanimljiva za rekonstrukciju nauke i unutarnjeg ustrojstva „Crkve bosanske“.

Glede problema islamizacije i nestanka bosanskih krstjana, oko čega se suvremeni historičari mnogo spore, autor ističe da se u tom pitanju slaže sa Šidakom da je „proces islamizacije zahvatio cijelo stanovništvo, bez obzira na njihovu vjersku pripadnost, i nije se provodio svugdje istom brzinom“. Šanjek nadalje upozorava da treba postaviti granicu između kontinuiteta „Crkve bosanske“ kao religiozne zajednice i ostataka vjeronanja koje se održalo i nakon propasti te zajednice.

Mr. Josip Tandarić, (Zagreb), *Glagoljska pismenost u srednjovjekovnoj Bosni.* Autor najprije polazi od samog pojma glagoljska pismenost. Sam naziv glagoljica obuhvaća tri sloja jedinstvene kulturne djelatnosti: to je samo pismo, zatim, u Hrvatskoj, gdje se to pismo najduže održalo, sve ono što je napisano glagoljskim pismom, te napokon glagoljicom se naziva i slavensko bogoslužje u Hrvatskoj.

Epigrafski spomenici su najpouzdaniji dokaz da se u Bosni upotrebljavalo glagoljsko pismo. Autor, zatim, nabraja važnije spomenike pisane tim pismom. Glagoljska pismenost bila je osnovica književne djelatnosti pisane bosančicom. Tandarić upozorava da su bosanski tekstovi u pogledu grafije i ortografije u određenom smislu dosljedna transkripcija glagoljskih tekstova. U srednjovjekovnoj bosanskoj državi razvijala se i živjela je glagoljska pismenost sve do kraja srednjeg vijeka. Glagoljsko pismo više i trajnije se upotrebljavalo u zapadnim krajevima Bosne. Premda o tom problemu nema mnogo sačuvane građe, ali i ono što se sačuvalo govori o bogatom vjerskom i kulturnom životu u srednjovjekovnoj bosanskoj državi.

Dr. Srećko M. Džaja, (München), *Fineova interpretacija bosanske srednjovjekovne konfesionalne povijesti* (Fine, John: *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 15th Centuries*, New York/London: Boulder 1975). Formulu svog novog rješenja Fine je našao kod Orbinija, a kao hermeneutička polazišta upotrijebio je političku povijest srednjovjekovne Bosne, bosansko seljačko društvo, pravoslavnu Crkvu i franjevačku Misiju. Džaja odbacuje Fineovu interpretaciju Orbinijeva teksta, gdje se govori o patarenima i manijehjcima u Bosni kao o dvjema različitim sektama. Nazivanje bosanskih patarena manijehjcima, smatra Džaja, jest jedna uobičajena antikizacija humanizma i renesanse. Fine kao važno polazište za tumačenje izvora uzima tu tvrdnju da je srednjovjekovno bosansko društvo tipično seljačko društvo za razliku od sjevernotalijanskih i južnofrancuskih heretika. U tom smislu Fine pretresa iskaze o herezi sve dotle dok njihova snaga u smislu hereze potpuno ne oslabi. On je konstatirao da zapadnjački katalozi hereza „Crkve bosanske“ u stvari sadržavaju nauku talijanskih heretika. Fine prihvaća autentičnost samo nekih zapadnih iskaza. Džaja upozorava da je neprihvatljivo što on suprotstavlja prirodu (= pučku kulturu) i povijest tako, da priroda ostaje imuna od povijesti. On je zaobišao pitanje zašto je „Crkva bosanska“ uvrštena među patarene i katare, ali je ispravno upozorio na međuovisnost srednjovjekovnih herezioloških kataloga. Džaja zaključuje da Fineova interpretacija predstavlja izrazito sociološko-političko tumačenje bosanske konfesionalne povijesti. Tu se pokazala nedostatnost i jednostranost takvog

tumačenja. Najveći nedostatak Fineove interpretacije, smatra Džaja, jest u jednostrano koncipiranom pojmu bosanskog seljaštva, koji fungira kao glavni vodič u dešifriranju izvora.

Dr. Slavko Kovačić, (Sarajevo), *Pad Bosne u spisima bosanskih franjevaca.* Pad Bosne pod Turke, kao prijelomni trenutak povijesti ovih krajeva, našao je znatnog odjeka u franjevačkoj historiografiji i uopće u njihovoj spisateljskoj tradiciji. To je motiviralo S. Kovačića da u svom radu pokuša dati pregled franjevačke historiografije, dajući obrise historiografskog rada franjevaca u prošlosti sve do naših dana, gdje se u većoj ili manjoj mjeri tretira problematika pada Bosne. Ta su pitanja s osobitim interesom obrađivali naši brojni ljetopisci, a kasnije, kada se radala znanstvena historiografija, i brojni franjevački historioografi. Uz analizu većeg broja ljetopisa te drugih historijskih interpretacija pada Bosne od strane brojnih franjevaca, Kovačić se posebice osvrće na pisanje fra Ante Kneževića o padu Bosne, tog poznatog kulturnog radnika iz 19. stoljeća.

Dr. Franjo Emanuel Hoško, (Zagreb), *Djelovanje franjevaca Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom 17. stoljeća.* U prikazu djelovanja franjevaca Bosne Srebrene na tom području i u tom vremenu ispituju se najprije razlozi i okolnosti širenja te provincije u ove krajeve, a zatim značenje provincije u uspostavi i funkcioniranju hijerarhijske uprave na tom području u razdoblju turske vladavine.

Širenje franjevaca Bosne Srebrene izvan granica geopolitičke Bosne treba tražiti u spletu slijedećih razloga: stvarna nestašica klera u Prekosavlju, Potisju i Podunavlju, u pastoralnoj tradiciji franjevaca te provincije, u njihovoj misijskoj svijesti, u specifičnim povlasticama sa strane turske vlasti, u tjeskobnoj ekonomskoj situaciji pojedinih samostana u Bosni i u uskoj povezanosti franjevaca s narodom koji je bio prisiljen na migraciju iz prvotne postojbine na sjever.

Dosadašnja tumačenja o uspostavi, razvitku i funkcioniranju hijerarhijske uprave u tim krajevima pod Turcima izgrađena su na pretpostavci o juridičkom kontinuitetu povijesnih biskupija iz predturskog vremena. Takav pristup nije povijesno opravdan, jer su društvene i političke promjene za vrijeme Turaka stavile franjevačku provinciju Bosnu Srebreu kao osnovicu organiziranja i pretpostavku funkcionalnosti crkvene uprave, jer je ta zajednica jedina bila realni nosilac pastoralne službe.

Dr. Andrija Nikić, (Mostar), *Katolici u Hercegovini u XVII. stoljeću prema rimskim izvorima.* Autor se, na temelju dokumentacije iz arhiva kongregacije De propaganda fide i poznatije literature, između brojnih tema koje se tu susreću, u ovoj raspravi zastavlja na pokušajima oslobađanja, međukonfesionalnim odnosima i kulturnom djelovanju franjevaca u istočnoj i zapadnoj Hercegovini u 17. stoljeću.

Fra Dominik Andrijašević 1604. organizira stanovništvo protiv turske vlasti u istočnoj Hercegovini, a u zapadnoj fra Luka Smoljan 1661. godine. Nakon neuspjelih ustanaka,

stanovništvo se iseljava u Dalmaciju. Dugogodišnji kandijski i bečki rat s akcijama hajduka i uskoka, još više je pogoršao nesigurno životno i slabo ekonomsko stanje katolika u Hercegovini. Stoga 1696. g. fra Franjo Marinović uz pomoć subraće, predvodi seobu 736 obitelji iz Brotnja u Dalmaciju.

Proces islamizacije katoličkog stanovništva u Hercegovini, nastavlja se i u 17. st., ali se u prvim desetljećima susreće prijelaz katolika i na pravoslavlje. Tome je pogodovala i činjenica da je carigradski patrijarh dobio od sultana dokument po kome katolici sa svojim svećenstvom potpadaju pod jurisdikciju pravoslavnih vladika. Franjevci su se ipak uspjeli oduprijeti tom pokušaju.

U otežanim okolnostima, bez ijednog samostana i župne kuće, franjevci pišu, izdaju i šire prve tiskane knjige na području BiH. Uz sve poteškoće, oni i dalje intenzivno rade na opismenjavanju stanovništva.

Dr. Andrija Zirdum, (Sarajevo), *Svjetovni svećenici u Bosni i Hercegovini u tursko doba*. U vrijeme pada Bosne pod tursku vlast, pastoralnu djelatnost vrše isključivo franjevci. Tek pri koncu 17. st. spominju se dvojica svjetovnih svećenika u Hercegovini. Arhivski podaci upućuju na to da ih je bilo ukupno 44. Od toga broja njih 40 (91%) djeluje u Hercegovini i livanjskom kraju. Ta činjenica ima svoje objašnjenje u nesporazumima bosanskog, splitskog i makarskog biskupa oko granica biskupija. Splitski i makarski biskupi školovali su mladiće u BiH sa spornih teritorija i slali ih kao već zaređene svećenike. I svi kasniji svjetovni svećenici, uglavnom glagoljaši, školovani su u Dalmaciji i preko tamošnjih biskupa tražili pomoć i zaštitu. Takva stajališta pojedinaca pobuđivala su sumnju kod bosanskih biskupa i apostolskih vikara, da u nekim od njih gledaju eksponente presizanja dalmatinskih biskupa na bosanski teritorij.

Najveća slabost svjetovnih svećenika u tursko doba bila je, smatra autor, njihova niska izobrazba. Većina ih se školovala kroz dvadesetak mjeseci. Nakon školovanja živjeli su u svojim kućama, obično u rodnom kraju, i tu su bili pomoćnici župnicima-franjevcima. Zirdum odatle zaključuje da je njihov nestanak povezan sa slabom izobrazbom, siromaštvom i lošom organizacijom. Njihov dolazak u BiH nije unio neku pastoralnu novinu, tako da je i njihov nestanak bio posve nečujan.

Dr. Luka Markešić, (Sarajevo), *Katolička reforma u Bosni i Hercegovini prema djelima Matije Divkovića*. Matija Divković (1563–1631) začetnik je bosanske teološke škole 17. i 18. st. Ta škola pripada zapadnoevropskom teološkom krugu, ali ima vlastitosti i ovog domaćeg duhovnog podneblja. Markešić prvi ukazuje na „teologiju oslobođenja“ franjevačke literarne tradicije u BiH. Život i djelo Matije Divkovića mogu se razumjeti u kontekstu obnove u katoličkoj Crkvi, posebice glede provedbi smjernica tridentinskog sabora u BiH. Markešić analizira četiri Divkovićeve djela: *Nauk krstjanski* (nazvan „Veliki“) iz 1611; *Sto čudesa aliti zlamenja Blažene i zlavne Bogorodice, divice Marie* (1611); *Nauk krstjanski* (nazvan „Mali“) iz 1616(1) doživio je trinaest izdanja; *Razlike Besiede* iz 1616.

Markešić je obradio izvore, kratke sadržaje i motive pisanja tih djela. Spisateljski Divkovićev rad izrastao je iz reformnog pokreta u katoličkoj Crkvi, a nosioci tog pokreta u BiH bili su franjevci. *Nauk krstjanski* (veliki) predstavlja sa svojim tumačenjima do met suvremene katoličke teologije na Zapadu. Autor ukazuje na značajan vid antropologije tog djela, zatim na njegov nauk o Crkvi. Divkovićeva djela pisana su s namjerom da bude samobitnost i svijest „puka slovinskoga“ u Bosni, tj. da mu daju snagu za ustrajanje pod nasiljem turske okupacione sile i potiču u njemu nadu za ostvarenje prava na slobodu i dostojan mir. U tom smislu mogu se ova djela smatrati s pravom jednim od glavnih ishodišta „teologije oslobođenja“, koju kasnije nalazimo jasno izraženu kod drugih teologa bosanske franjevačke teološke škole.

Prof. Ivo Pranjković, (Zagreb), *Literarne značajke Divkovićevih „Besieda“*. Bogata franjevačka književna tradicija zahtijeva dublje istraživanje sa različitih stajališta: teološkog, literarnog, lingvističkog, historiografskog... Do sada su poseban interes pokazali naši lingvisti, tako da je do najnovijeg vremena objavljeno 7 doktorskih dizertacija ili većih rasprava o jeziku bosanske franjevačke književnosti. I. Pranjković daje literarna obilježja djela „*Besiede*“ (1616) Matije Divkovića jednog od najvećih pisaca starije franjevačke književnosti u BiH. To je poticaj da naši historičari književnosti s više revnosti nastave istraživati spomenutu problematiku.

Dr. Miro Vrgoč, (Sarajevo), „*Čudoredna Bogoslovica*“ *Marka Dobretića* (1707–1784) sadržajno je posvećena sakramentologiji. Pisana je za svećeničke kandidate, a isto tako za pastoralne radnike da im se olakša njihov rad na terenu. Bogato vlastito iskustvo kao predavača (18 godina profesor na talijanskim sveučilištima) i pastoralca sazeo je u svoju *Bogoslovicu*. Kao pastoralni vodič za svećenike, u toj se knjizi napose govori o sakramentu pokore (10 poglavlja) te o sakramentu ženidbe (8 poglavlja). Kao izvore Dobretić koristi sv. Pismo, saborske dokumente, patrističke spise... Služi se bogatom literaturom: poziva se na preko 85 autora. Dobretić je značajan i po tome što je pokušao stvoriti hrvatsku teološku terminologiju (materija i forma = podstava i podloga; za *formu* upotrebljava četiri prijevoda: čina, obličnica, tvorilica i tvornica). Vrgoč na kraju zaključuje da je *Bogoslovica* takvo štivo koje nas i danas obogaćuje teološkim sadržajem i napose spoznajom da su i u ovom dijelu svijeta nicali bogati plodovi teološke kulture.

Marko Karamatić, (Sarajevo), „*Adnotationes variae*“ *Grge Lozića*. Autor je analizirao rukopisne zabilješke fra Grge Lozića iz 1864. godine. To je djelce pisano u duhu hrvatskog narodnog preporoda. Kroz cijeli rukopis se osjeća prisutnost čežnje za slobodom kao i iskrene ljubavi prema narodu, narodnim tradicijama i starinama napose livanjskog i kupreškog kraja. Promatrajući rukopis sa sadržajne strane uočavamo da je obrađen ili dodirnut velik broj tema kao što su neka suvremena zbivanja, arheološki lokaliteti, legende iz naroda, topografija i toponomastika, flora i fauna, rijeke i jezera, prirodne ljepote i bogatstva. Djelo sa svojim faktografskim podacima ostaje i danas zanimljivo i vrijedno, a napose jer je ono povijesno svjedočanstvo o naporima i htijenjima pojedinaca da jednu sredinu, usprkos teškim okolnostima, pokušavaju kulturno oplemeniti

i humanizirati; a takva nastojanja, gledano iz povijesne perspektive, nisu nevažna, zaključuje Karamatić.

* * *

Iza svake sjednice simpozija razvijala se živa diskusija, koja je ukupno trajala preko pet sati. Udjela u diskusiji uzelo je više od dvadeset sudionika sa pedeset i šest intervenata. Gotovo svi diskutanti dali su važne priloge za rasvjetljavanje pojedinih problema, posebice onih iz srednjovjekovne bosanske povijesti, kao što je pitanje „Crkve bosanske“. U tom smislu važno je spomenuti neke diskutante kao što su S. M. Džaja, F. Šanjek, F. E. Hoško, dr. Adem Handžić sa Orijentalnog instituta u Sarajevu, prof. Marko Vego (Sarajevo), V. Palavestra, S. Kovačić OFM, A. Zirdum, S. Kovačić (Split), L. Markešić, M. Vrgoč, Miroslav Čorković (Zagreb) i dr.

Ukoliko bismo pokušali dati ocjenu simpozija, bez sumnje, ta bi ocjena bila visoka, kako glede izbora predavača, tako i glede znanstvene ozbiljnosti u pristupu tretiranoj problematici, a tome u prilog ide i diskusija visokog znanstvenog nivoa. Svi radovi kao i redigirana diskusija bit će objavljeni.

* * *

Paralelno sa simpozijem otvorene su također i dvije značajne izložbe: stalna izložba knjiga *Literarno stvaralaštvo franjevaca Bosne Srebrene do 1878. godine*, te likovna izložba *Naši ljudi i krajevi*. Izložbu knjiga otvorio je prof. Alojzije Ištuk i pri tom ukratko ocrtao značenje franjevačke literarne tradicije. Na izložbi je zastupljeno četrdeset autora sa 97 originalnih djela, što je 68% cjelokupnog fonda tiskanih djela bosanskih franjevaca. A. Ištuk se na kraju zahvalio Andriji Zirdumu, kao inicijatoru i organizatoru ove izložbe, te ing. Dušanu Rakojeviću na njezinoj tehničkoj realizaciji.

Likovnu izložbu otvorio je Andrija Zirdum. Na izložbi su zastupljeni istaknuti kipari i slikari: Š. Vulas, S. Šohaj, Đ. Seder, J. Bifel, Z. Keser (svi iz Zagreba), zatim Lj. Lah, N. Pivac, F. Likar, Z. Grgić, M. Čurić, M. Berber, (svi iz Sarajeva) te A. Kajinić iz Zenice.

MARKO KARAMATIĆ